

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 • Yıl / Year : 2024 • İlkbahar / Spring • Sayı / Issue : 13

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2024 – İlkbahar / Spring – Sayı / Issue: 13

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçı Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Arş. Gör. Muhammet Küçükbaltaoğlu

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

https://dergipark.org.tr/rumeli

https://rumeli.trakya.edu.tr/

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına

Prof. Dr. Ali Öztürk

Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. Mustafa Barış

mustafabaris@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Halil İbrahim Kaygısız

hibrahimkaygisiz@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan

ztamdogan@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Sıddık Ağçoban

s.agcoban@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İÇLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Dr. Nurullah Koltas

nurullahkoltas@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Uğur Boran

ugurboran@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Sıddık Ağçoban

s.agcoban@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan

ztamdogan@klu.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Nisan / April - 2024

<https://rumeli.trakya.edu.tr/> / <https://dergipark.org.tr/rumeli>

rumelislam@trakya.edu.tr

rumeliislam@rumeliislam

Araştırma Makaleleri / Articles

BALKANLARDA BİR OSMANLI ŐEHİRİ: İŞKODRA (İŐKENDERİYE)

Geliş Tarihi: 2 Nisan 2024

Kabul Tarihi: 18 Nisan 2024

Habibe KAZANCIOĞLU*

Özet

Günümüzde Arnavutluk sınırları içinde yer alan İşkodra coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca idarî, askerî, ekonomik ve kültürel bir merkez olma özelliğini korumuştur. MÖ 4. yüzyılda kurulan Şehir, başta İliıya Krallığı olmak üzere Roma, Bizans ve Venediklilerin idaresinde kalmış 1479 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlılar döneminde İşkenderiye, İşkenderiye-i Arnavud veya İşkodra olarak anılan Şehir, fethedildikten sonra Rumeli Eyaletine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. İşkodra, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki Orta Kol güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle hem kara yolu ticareti hem de askerî bakımdan oldukça önemli bir merkezdir. Diğer Balkan Şehirlerinde de olduğu gibi İşkodra'da da fetihden hemen sonra câmi, mescit, zâviye gibi çok sayıda dinî kurum; mektep, medrese, kütüphanesi gibi eğitim kurumu ile köprü, hamam, kervansaray gibi sosyal ve ekonomik işlevi olan kurumlar inşa edilerek Şehre İslam kimliği kazandırılmıştır. Bu çalışmada İşkodra'nın Osmanlı idaresi boyunca sahip olduğu idarî, siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri arşiv kaynakları, salnameler ve diğer kaynaklardan yararlanılmak suretiyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, İşkodra, İşkenderiye, Rumeli Eyaleti, Osmanlı Kurumları.

AN OTTOMAN CITY IN THE BALKANS: ISKODRA (ALEXANDRIA)

Abstract

Due to its geographical location within the borders of Albania today, Iskodra has maintained its characteristic of being an administrative, military, economic and cultural center throughout history. Founded in the 4th century BC, the city was under the rule of the Illyrian Kingdom, Rome, Byzantium and the Venetians before falling under Ottoman rule in 1479. The city, which was known as Alexandria, Alexandria-i Arnavud or Iskodra during the Ottoman period, was turned into a sanjak under the Rumelia Province after it was conquered. Since it was located on the *Sağ Kol* (Middle Column) route of the Ottoman Empire in Rumelia, Iskodra was a very important center in terms of both land trade and military. As in other Balkan cities, many religious institutions such as mosques, maşjids, and lodges; educational institutions such as schools, madrasahs, and libraries; and institutions with social and economic functions such as bridges, baths, and caravanserais were built in Iskodra immediately after the conquest to give the city an Islamic identity. In this study, the administrative, political, social and cultural characteristics of Iskodra during the Ottoman rule are evaluated by utilizing archival sources, salnames and other sources.

Keywords: Albania, Iskodra, Alexandria, Rumelia Province, Ottoman Institutions.

Giriş

Günümüzde Arnavutluk sınırları içinde yer alan ve 11 yerel idareden oluşan İşkodra ülkenin kuzey kesimindeki en önemli sanayi ve kültür merkezidir. İşkodra bölgesinin toplam yüzölçümü 3.562 km² Şehir merkezinin yüzölçümü ise 873 km² olup denizden yüksekliği

* Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, habibekazanci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4145-3607, DOI:10.53336/rumeli.1463962.

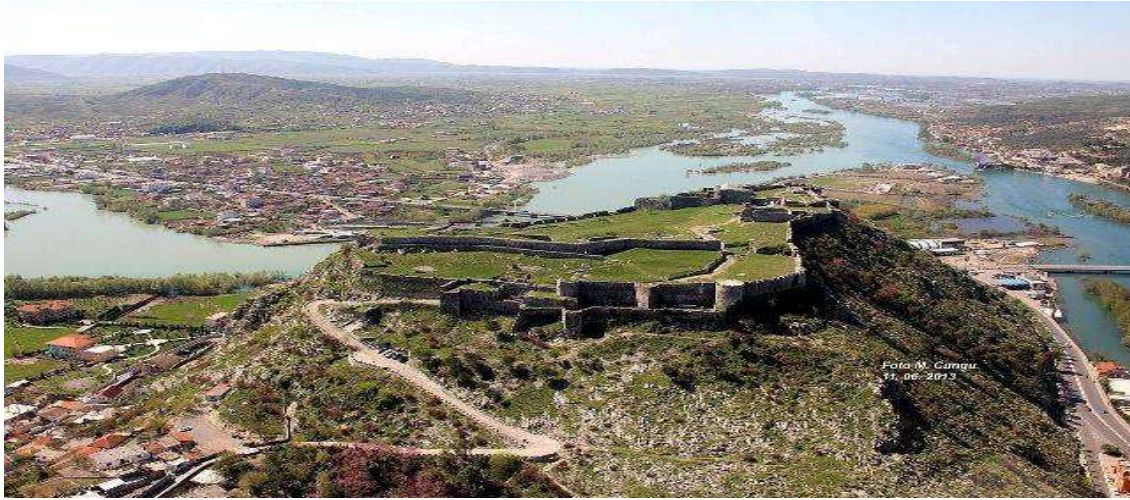
İntihal: Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Kazancioğlu, Habibe. "Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri: İşkodra (İşkenderiye)". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2024), 9-36. <https://doi.org/10.53336/rumeli.1463962>.

Copyright © CC BY-NC 4.0

13m'dir. İškodra, doğuda Bajram Curri ili, batıda Adriyatik Denizi, kuzeyde Karadağ, güneyde Lezha ili ile komşudur. İškodra'nın toplam nüfusu 2018 yılı verilerine göre 204.954 olup şehir merkezinin nüfusu 114.954'tür. Yerleşim için elverişli bir coğrafyaya sahip olan İškodra'da yine kendi adıyla anılan İškodra Gölü'nün yanı sıra su kaynakları olarak Drin, Buna, Kiri, Shala Nehirleri yer almaktadır. İškodra Ovası, Arnavutluk'un en önemli ovalarından olup tarımda önemli bir yer tutmaktadır. İškodra hem Adriyatik Denizi'nin hem de İškodra Gölü'nün etkisiyle Akdeniz iklimine sahiptir. Buna bağlı olarak orman bakımından da zengindir. Florası zengin olan İškodra'da büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığının yanı sıra -gerek Adriyatik sahillerinde gerekse İškodra Gölü'nde yapılan- balıkçılık önemli gelir kaynaklarıdır.¹ İškodra'da ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan başlıca işletmeler; ağırlıklı olarak hafif imalat sanayi, tekstil malzemelerinin işlenmesi ve üretimi ile ticaret ve hizmet işletmeleridir.²

Resim 1: İškodra'nın şehir merkezinden genel bir görünüm³

1. Ana Hatlarıyla İškodra'nın Tarihçesi

1.1. Osmanlı Dönemi Öncesi İškodra

Shkodër, *Skutari* ve *Skader* olarak da adlandırılan⁴ İškodra isminin kökeni hakkında çeşitli rivayetler vardır. Şemseddin Sami, İškodra isminin Arnavutça "tepe" demek olan "kodra" kelimesinden türetildiğini aktarmaktadır. İškodra şehir merkezi ilk önce Kiri Nehri'nin iki tarafında ve düz ovada kurulmuştur ancak buraya dışarıdan yapılan saldırılar sonrasında ahali tepedeki kaleye iltica edip etrafı surlarla çevrili yeni bir şehir kurmuş ve burayı *İškodra* olarak isimlendirmiştir. Ancak burası da zamanla harabeye dönüşmüş, daha sonra şehir Boyana (Buna) Gölü'ne doğru uzanmıştır.⁵

¹ Ervis Molla, *İškodra Kültür Coğrafyası* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 28-40.

² İškodra Belediyesi'nin resmi sitesinden alınmıştır. https://www.bashkiashkoder.gov.al/web/Karakteristikat_gjeografike_887_1.php

³ Fotoğraf İškodra Belediyesi'nin resmi sitesinden alınmıştır. https://www.bashkiashkoder.gov.al/web/Karakteristikat_gjeografike_887_1.php

⁴ Machiel Kiel, "İškodra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/433.

⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1316/ 1899), 2/978.

MÖ 1500-1200'lü yıllara ait bulgular şehrin çok eski dönemlerden itibaren önemli bir yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir. MÖ 4. yüzyılda kurulan şehir, MÖ 181-168 yılları arasında İliya Krallığının merkezi olmuştur. Bu krallığın sınırları kuzeyde Narenta Nehri'ne, güneyde Mat Nehri'ne, doğuda Dardanya ve Makedonya'ya kadar ulaşmaktaydı. MÖ 168 yılında Romalılar tarafından işgal edilen şehir bu dönemde de daha önce sahip olduğu idarî, askerî, ekonomik ve kültürel merkez olma özelliğini korumuştur. İşkodra MÖ 168'den MS 395 yılına kadar Romalıların hâkimiyetinde, Roma Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra da Bizans sınırları içerisinde kalmıştır. Bu dönemde piskoposluk merkezi olması sebebiyle de önemini koruyan şehir, 9. yüzyılda Sırlar tarafından işgal edilmiş ve *Skadar* olarak adlandırılmıştır. İşkodra 12-14. yüzyıllarda özellikle deniz yolu ticaretinin de etkisiyle ekonomik ve kültürel anlamda önemli bir gelişim göstermiş ve bölgenin cazibe merkezi haline gelmiştir. 1396 yılında Venediklilerin idaresine giren İşkodra bu dönemde Batı ve Balkanlar ile Adriyatik'in diğer yakasındaki ülkeler arasında ekonomik ve kültürel anlamda önemli bir bağlantı noktası olmuştur.⁶

1.2. Osmanlı Döneminde İşkodra

1.2.1. İşkodra'nın Osmanlılar Tarafından Fethi ve İskânı

Türklerin İşkodra'nın da içinde bulunduğu Arnavut topraklarına gelişi 1337 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikos'un Arnavutluk'taki dağlıların isyanını bastırmak üzere Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istemesi ve onun sayesinde bölgede yeniden hâkimiyetini sağlamasıyla başlamıştır. Venediklilerin idaresine girdikten sonra Arnavut beylerinin I. Murad'dan yardım istemeleri üzerine bu topraklarda Osmanlı-Venedik rekabeti başlamıştır. Ancak Ankara Savaşı'ndaki (1402) yenilgiden sonra, daha öncesinde Osmanlılar tarafından olan Arnavut beyleri Venedikliler tarafına geçmiştir. Osmanlı taraftarı olan İşkodra Beyi Georgj 1403'te öldüğü zaman Venedik; Ülgün, Bar, Budua'yla birlikte İşkodra'yı da ele geçirmiştir. Bunun neticesinde Osmanlılarla Venedikliler arasında çıkan savaşta Osmanlılar galip gelmiş ve bu bölgede 1415-1417 tarihleri arasında ilk defa *Arnavid-ili (Arnavut-ili)* adıyla bilinen sancak kurulmuştur.⁷ Bu tarihten sonra da Osmanlılar Arnavutluk üzerine pek çok akın yapmışlardır. Bölgede Venedik nüfuzunun etkili olması Osmanlılar ile Venediklileri sık sık karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca bu bölgedeki yerel hanedanların iktidar mücadeleleri de bölgenin siyasî istikrarsızlığında önemli rol oynamıştır. Bir devşirme olan İskender Bey (Georges Kastriote) Venediklilerin himayesine girip diğer Arnavut beyleriyle de ittifak kurarak 1 Mart 1444'te Leş'te düzenlenen bir toplantıda irtidat ederek Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve öldüğü tarihe kadar (1468) Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetler sürdürmüştür.⁸ Osmanlı Devleti ile Venedikliler arasında 1463 yılından itibaren devam eden savaşlarda kaybedilen birçok şehir geri alınmıştır. 1478 yılında Akçahisar, Drivasto ile Jabyak; 1479 yılında İşkodra; 1501 yılında ise Draç fethedilmiş, Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'taki tam hâkimiyeti ise 1571'de Bar ve Ülgüm'ün alınmasıyla gerçekleşmiştir.⁹

⁶ Molla, *İşkodra Kültür Coğrafyası*, 15-19.

⁷ Mustafa L. Bilge. "Arnavutluk" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/385.

⁸ Halil İnalcık, "İskender Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/561.

⁹ Bilge, "Arnavutluk", 3/386.

1478 yılının bahar aylarında Fatih Sultan Mehmet, İşkodra'nın fethine Veziriazam Gedik Ahmed Paşa'yı memur etmek istemiş ancak Paşa özür dileyerek bu vazifeden affını dilemiş bunun neticesinde Gedik Ahmed Paşa görevinden azledilerek hapsedilmiştir. İşkodra'nın fethi için bizzat Fatih Sultan Mehmet kendisi sefere çıkmaya karar vermiştir. Sultan, İşkodra'ya girmeden önce Büyük İşkender'in başşehri olan Kroya'yı almak istemiştir. Yaklaşık bir yıldan beri Türklerin muhasarası altında olan Kroyalılar Sultan'ın geldiğini duyunca 1478 yılının haziran ayında teslim olmuşlardır. Kroya alındıktan sonra Boyana Nehri üzerine inşa edilen köprüden geçilerek İşkodra Kalesi kuşatılmıştır. Kale, sarp bir dağ üzerinde olup bir tarafı nehirle diğer tarafı Leş kasabası ve hisarlarla sınırlanmış olduğundan zaptı oldukça güçtür. İşkodra Kalesi'nin fethi için önce etrafındaki kaleler alınarak karadan gelecek zahire ve diğer eşyaların girişi engellenmiştir. Boyana Nehri üzerine yapılan köprü'nün iki yanına kuleler inşa edilerek askerler yerleştirilmiştir. Böylece Boyana Nehri'nden gelecek gemilerin girişi engellenmiştir. Alınan bu tedbirlerden sonra gerek kiş mevsimin gelmesi gerekse Fatih Sultan Mehmed'in ayaklarındaki rahatsızlıktan dolayı Padişah, İşkodra'nın muhasarasına Evrenuz oğlu Ahmed Bey'i memur ederek kendisi İstanbul'a dönmüştür. Padişah'ın İstanbul'a dönmesinden altı ay sonra 1479 yılında İşkodra halkı muhasaraya daha fazla dayanamayarak teslim olmuştur.¹⁰ Neşri'nin aktardıklarına göre kendi iradeleriyle teslim olan İşkodra halkının bir kısmı burada kalmaya devam ederken bir kısmı ise buradan göç etmiştir. şehirde kalmaya devam edenlerin hiçbirinin canına dokunulmamıştır.¹¹ 1485 tarihli tahrir defterindeki kayıtlardan kalede birkaç yüz kişilik askerî birlik ile şehirde 27'si Müslüman 97 hanelik sivil nüfus bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²

İşkodra'nın fethinden hemen sonra buraya Türk nüfusunun iskânına dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sultan II. Murad döneminde, 1431-1432 yıllarında yapılan bir tahrirde Arnavutluk'taki 335 parça has ve timar sahiplerinin üçte birine yakınının Anadolu'dan sürgün olarak getirilmiş sipahiler olduğu kayıtlıdır. Bunlardan 26'sının Saruhanlu'dan sürüldükleri kaydı yer almaktadır. İşkân sadece Anadolu'dan Arnavutluk'a değil tam tersi olarak Arnavutluk'tan Anadolu'ya da yapılmıştır. Bunun bir örneği 25 Arnavut sipahinin Trabzon'a sürülerek iskân edilmesidir.¹³ Osmanlı Devleti'nin İşkodra'daki iskân faaliyetlerinden biri de Tekelü Türkmenlerinden olup öncesinde Osmanlı Devleti'ne isyan edip Safevîlerle hareket eden, Safevîlerin Azerbaycan valiliğinde bulunan daha sonra onlarla anlaşmazlığa düşerek Kanuni Sultan Süleyman'dan af dileyip itaatini bildiren Ulama Han / Bey'in İşkodra'ya gönderilmesidir. Ulama Bey, İşkodra'da H. 946 (M.1539) yılında câmi, medrese ve hamamdan müteşekkil bir külliye inşa ettirmiştir.¹⁴

2. Osmanlı Devleti İdari Teşkilatında İşkodra'nın Konumu ve Önemi

Osmanlılar döneminde *İskenderiye*, *İskenderiye-i Arnavud* veya *İşkodra*¹⁵ olarak anılan şehir, fethedildikten sonra Rumeli Eyaletine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1485 yılı tahrir

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 2/72-73.

¹¹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, haz. F. R.Unat, M. A. Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1995), 837.

¹² Kiel, "İşkodra", 23/433.

¹³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İşkân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* XV/1-4, (1953), 214-222.

¹⁴ Kiel, "İşkodra", 23/434.

¹⁵ İşkodra ismi genellikle 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

kayıtlarında İskenderiye sancağı; İpek, Podgoriçe, Drivasto, Zabljak ve Medun'dan oluşmaktaydı.¹⁶ Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk zamanlarında 512.000 hassı olan¹⁷ İskenderiye sancağı yine bu dönemde İskenderiye (merkez), İpek, Podgoriçe olmak üzere üç kazadan oluşmaktaydı.¹⁸ 1530 tarihli Rumeli Eyaletine ait muhasebe ve tahrir kayıtlarında İskenderiye sancağı; İskenderiye, Podgoriçe, İpek, Bihor ve Karadağ kazasından oluşmakta olup o tarihte sancakbeyi olan Ahmet Bey, İpek kazasının merkezinde oturmaktaydı.¹⁹ 1602 tarihli Kânunnâme-i Âli Osman'da Rumeli Eyaletinin 24 sancağından birisi olan İşkodra, 17. yüzyılın ortalarında da Rumeli Eyaletine bağlı bir sancaktır.²⁰

1072 Cemâziyelâhir (Ocak-Şubat 1662) tarihinde İskenderiye'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, fetihten sonra sancak merkezi haline gelen İskenderiye'nin ilk sancak beyinin Yusuf Bey olduğunu, ziyareti sırasında İskenderiye'nin Yusuf Bey'in oğulları tarafından idare edildiğini, 40 kese geliri olan İskenderiye sancak beyinin, emrindeki 1000 adet askeri ile sancağı koruduğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi, Sancak'ta; şeyhülislâm, nakîbüleşrâf, 150 akçe pâyeli kadı, sipah kethüdâyeri, yeniçeri serdârı, kale dizdârı, kale erleri, muhtesib, voyvoda, bacdâr, mimar, şehir kethüdâsı ve haraç emîninin görev yaptığını da ilave etmektedir.²¹

İskenderiye, 1700-1718 yılları arasında paşa sancağı Manastır olan ve 18 sancaktan oluşan Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır.²² 18. yüzyılda İskenderiye; İskenderiye (merkez) Altunabad, Burguriçe, -Bila ile beraber- Budimli, -Kumerati ile beraber- Akve, Gusne ve Ülkünbar olmak üzere 7 kazadan oluşmaktadır. İskenderiye (merkez) kazası ise 25 mahalleyle ayrılmış olup bunun 20'si Tophâne ve Terzihâne diğer 5'i ise Tabak semtindedir.²³

İşkodra, 18. yüzyıldan itibaren mahalli hanedanların iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Bu yüzyılda İşkodra'da Çavuşoğulları, Buşatlı ve Beyoğlu aileleri arasındaki mücadelenin olduğu görülmektedir. Buşatlıların toplu olarak Müslüman olması, Arnavutlar arasında İslam'ın yayılmasında önemli bir rol oynamış bu durum Buşatlıların Osmanlılar nezdinde itibarlarını yükseltmiştir. Bu yerel yönetimler, zamanla merkezi idareye karşı koyabilecek kadar güçlenmeye başlamıştır. II. Mahmud merkezi idareyi güçlendirmek adına yaptığı girişimlerle -Rumeli'deki diğer paşalıklarda olduğu gibi- Buşatlıların İşkodra'daki hükümranlılığına son vermiştir.²⁴

¹⁶ Kiel, "İşkodra", 23/434.

¹⁷ Halil İnalçık, "Rumeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/234.

¹⁸ M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Bellekten* 20 / 78 (1956), 251,257.

¹⁹ 367 Numaralı İle 94 ve 1078 Numaralı Avlonya Livâsı Tahrîr Defterleri (926-1520 / 937-1530) III, 2.

²⁰ Jülide Akyüz, *İşkodra (İskenderiye) Sancağı (1485-1570)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 17.

²¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 6. Kitap 1/121.

²² Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, (Elazığ: 1997), 45.

²³ P. L. İnciciyan,- H.D. Andreasyan. "Osmanlı Rumelisi Coğrafyası" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1973-1974), 71-72.

²⁴ Mustafa Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13 /3 (2015), 260-261.

Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatına ait 1831 yılı kayıtlarına göre İşkodra; paşa sancağı Sofya ve Manastır olan Rumeli Eyaletinin 15 sancağından biridir.²⁵ 1316 (1898) tarihli vilâyet salnâmesinde İşkodra vilâyet olarak görülmekte olup İşkodra (merkez) ve Dıraç olmak üzere iki sancaktan, 10 kaza ve 4 nahiyeden oluşmaktaydı. Merkez sancak olan İşkodra; Tuz, Leş, Akçahisar, Puka, Meridita kazalarına, Şengin (Şingin) nahiyesine sahip olup İşkodra vilâyetinin kuzeyini kapsamaktaydı.²⁶

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında, Rumeli Eyaletinin en küçük vilâyeti olan İşkodra; kuzeyinde Karadağ'la, doğusunda Kosova ve Manastır vilâyetleriyle, güneyinde yine Manastır ve Yanya vilâyetleriyle batısında ise Adriyatik Denizi'yle komşudur.

İşkodra vilâyeti bu yüzyıllarda; İşkodra (merkez) ve Dıraç olmak üzere 2 sancak 10 kaza ve 6 nahiyeden oluşmaktadır.

İşkodra (merkez) sancağı; İşkodra (merkez), Leş, Akçe Hisar, Miridite, Puka ve Tuz olmak üzere 6 kazadan oluşmaktadır. İşkodra (merkez) kazasının; Karaniye, Dağ Kenarı, Buyana Kenarı, Drin Kenarı olmak üzere 4 nahiyesi vardır.

İşkodra vilâyetinin diğer sancağı olan Dıraç sancağı ise Dıraç (merkez) Şiyak, Tirane, Kavaye olmak üzere 4 kazadan oluşmaktadır.²⁷ İşkodra vilâyetinin idarî yapısı bazı ufak değişiklikler hariç 1911 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir.²⁸

Adriyatik Denizi sahilinin 28 km batısında, kendi adıyla anılan İşkodra Gölü'nün de güneyinde yer alan İşkodra şehir merkezi, gerek ticaret gerek askerî bakımdan oldukça önemli bir mevkidedir. İşkodra Gölü'nün ayağı konumunda olan Boyana Irmağı; şehrin kuzey batısında oldukça geniş bir alanı kaplayarak bir liman oluşturmaktadır. Kiri Nehri ile Drin Nehri şehrin hemen yakınlarında birleşerek Boyana Nehri'ne, Boyana Nehri ise Adriyatik Denizi'ne dökülmekte Adriyatik sahilleri ile İşkodra Gölü arasında gemilerle ticaret yapılmaktaydı.²⁹ Boyana Nehri vasıtasıyla İşkodra'nın pazarına kadar getirilen mallar Manastır ve Kosova vilâyetlerine sevk edilmekteydi.³⁰

²⁵ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Belleten* 15/60, (1951), 617.

²⁶ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (Vilâyet Matbaası, H.1316 /M. 1898), 139-140.

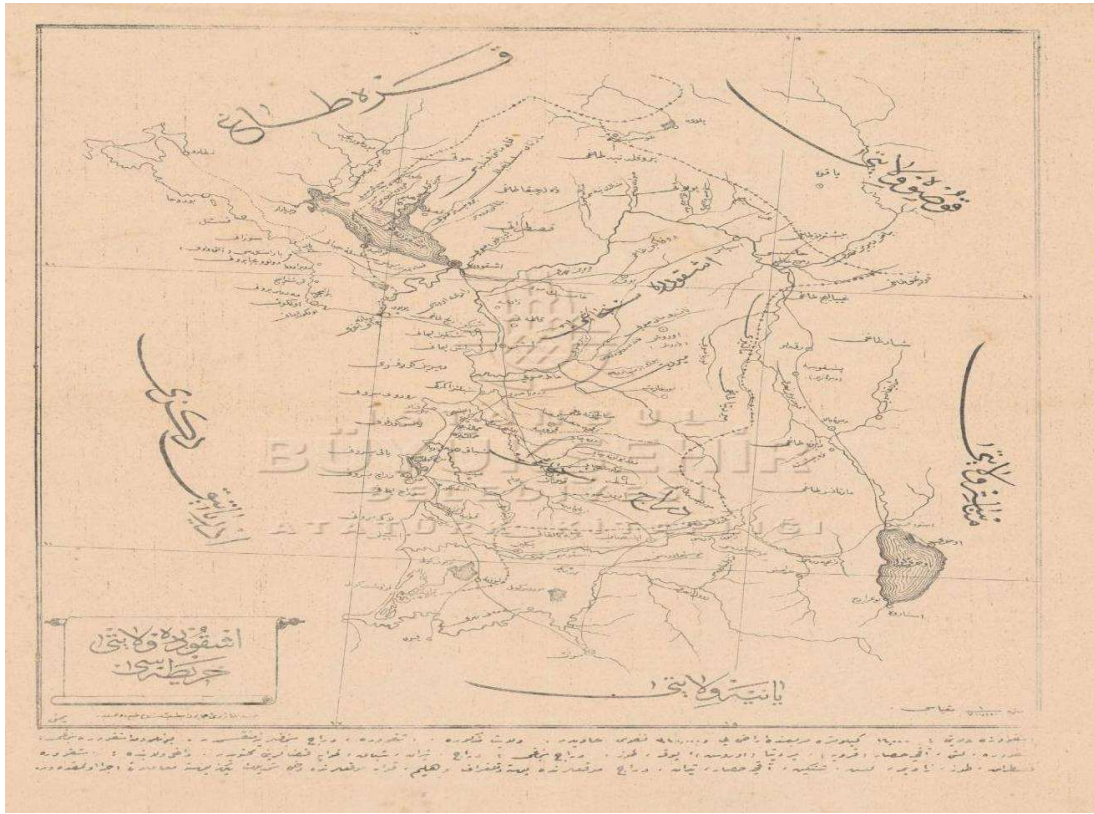
²⁷ Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 2/978-980.

²⁸ İlkay, Erken. *İşkodra Vilâyetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 31.

²⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 2/977.

³⁰ İlhan Ekinci, "İşkodra Gölü ve Boyana Nehrinde Uluslararası Nehir Hukuku Tartışmaları", (*Uluslararası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu*, Kayseri 2013), 3.

Resim 2: İşkodra vilayeti haritası (19. yüzyıl)³¹

İşkodra, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki *Orta Kol*³² güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle hem kara yolu ticareti hem de askerî bakımdan oldukça önem arz etmektedir. Nitekim İstanbul'dan başlayan bu yol Filibe, Pazarcık, Köstence, Samakov, Dobnice, Ilıca, Eğridere, Komonova, Serfice, Pirlepe, Manastır, Kesriye, İlbasan, Prizren üzerinden İşkodra'ya ulaşmaktaydı. Bu yol sayesinde Orta ve Doğu Avrupa ile İstanbul arasında ticari bağlantı kurulmaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti Avrupa'ya yaptığı seferlerde bu yolu kullanmaktaydı.³³ İşkodra'nın üzerinde bulunduğu önemli bir yol da İşkodra'dan başlayıp yüksek dağlardan ilerleyerek Drin vadisinden Kosova'ya ulaşan "Venedikliler yolu" olarak da adlandırılan *Via Dizenta* olup ticari ve askerî amaçlarla kullanılmaktaydı.³⁴

1877-1878 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Romanya, Karadağ; 5 Ekim 1908'de de Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını kazandı. 13 Mart 1912'de bu devletler Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir birlik oluşturdular. Savaşın başlamasıyla Karadağ ordusu birincisi Akova ve Gosina, ikincisi Tuz, üçüncüsü de İşkodra Gölü ile deniz arasındaki dar ve dağlık araziden ilerleyerek doğrudan İşkodra'yı düşürmek gayesiyle üç koldan saldırıya geçti. Karadağ için

³¹ https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/haritalar/Hrt_001290.pdf

³² Bu yol Romalılar döneminde *Via Militaris*, *Via Publica Agger Publicus*, *Strata* olarak adlandırılmaktaydı. Konstantin Yosif İreçek. *Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu*, çev. Ali Kemal Balkanlı, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 6.

³³ Habibe Kazancıoğlu, *Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 31.

³⁴ Aysu Ateş, *19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri*, (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 57.

İşkodra'yı almak hem politik hem de ticari açıdan çok önemliydi. Karadağlılar saldırıya geçtiklerinde, İşkodra'daki Osmanlı birliklerinin başında Albay Hasan Rıza Paşa bulunuyordu. Hasan Rıza Paşa iâşe sıkıntıları ve ordunun merkezle irtibatını kaybetmesine rağmen altı buçuk ay şehri müdafaâ etmiştir. Hasan Rıza Paşa'nın bir suikast sonucu şehit edilmesinin ardından, yerine tayin edilen Esat Paşa, 22-23 Nisan 1913 günü Karadağlılarla yapılan görüşmeler sonunda İşkodra'nın Karadağ'a teslimini kabul etmiştir.³⁵ İşkodra, Karadağlıların elinde çok uzun süre kalmamış 14 Mayıs 1913'te yeni kurulan Arnavutluk'a teslim edilmiştir.³⁶ İşkodra 27 Haziran 1915 tarihinde Avusturya-Macaristan, II. Dünya Savaşı'nda da İtalya tarafından işgal edilerek bu devletlerin idaresinde kalmış, 1944-1991 yılları arasında sosyalist idare ile yönetilmiştir. 1992 yılından itibaren ise üniter parlamenter sistemle idare edilmektedir.

Resim 3: İşkodra'da günlük hayat (19.yy)³⁷
(19. yy)³⁸

Resim 4: İşkodra Kurşunlu Câmii

³⁵ Eminaİp Malkoç, "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması", *Türkoloji Kültürü Dergisi*, 1/1 Kış (2008), 67-68,71;Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Gizem Kaytan, "Balkan Savaşları'nda Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Hasan Rıza Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 159-200; Hamdi Ertuna, *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Ankara: Genelkurmay Basımevi,1986).

³⁶ Ertuna, *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, 136.

³⁷ https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_027046.pdf

³⁸ https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_027049.pdf

Resim 5: İşkodra şehir merkezinden genel bir görünüm (19. yy)³⁹

3. İşkodra (Merkez) Kazasında Sosyal ve İktisadî Hayat

İşkodra sancağının merkez kazası olan İşkodra kazası; doğusunda Puka kazası, batısında Karadağ ve Adriyatik Denizi, kuzeyinde ise İşkodra Gölü ve Tuz, güneyinde Mirdita kazaları ile komşudur.⁴⁰ 1662 yılında İskenderiye (İşkodra)'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, İşkodra'nın şehir merkezini Kale içi ve Kale dışı olmak üzere iki kısımda değerlendirmektedir. Boyana Gölü kıyısında sarp kayalıklar üzerine kurulu İskenderiye (İşkodra) kalesinin biri doğuya diğeri Küçük Ova'ya bakan iki kapısı vardır. Kale içinde hane sayısı çok az olup 100 adet asker haneleri ile cebehâne bulunmaktadır. Normal halka ait hane sayısı ise oldukça az olup kale içinde dükkân yoktur. Kalenin dışında ise 1800 adet Müslüman hanesi var olup 15 mahallesi vardır. Bunlardan bazılarının isimleri *Bayezid Han Mahallesi, Ali Bey Mahallesi, Hüseyin Bey Mahallesi, İskelebaşı Mahallesi, Müfti Mahallesi, Kara Hasan Mahallesi, Mahkeme Mahallesi*'dir.⁴¹ 18. yüzyılda İskenderiye (İşkodra)'nin şehir merkezi 8.000 hane Müslüman, 600 hane de Katolik mezhebine mensup Hristiyan halktan oluşmaktadır. Hristiyan halk, piskoposlarının da hanelerinin bulunduğu Perasip, Perasiposter ve Marma mahallelerinde oturmaktadır.⁴²

İşkodra fethedildiğinde şehir merkezi; *Hacı Resul (Kafe), Ali Bey, Bahçelik, Öteyaka, Ayazma, Tepe* olmak üzere 6 mahalleden oluşurken, fetihten sonra şehir merkezi ormanlık ve çalılık alana doğru uzayarak bu mahallelere *Tophâne, Rûs-ı kebîr, Praşzir, Nevçay, Paruçe, Rûs-ı sağır, Praşbaâla ve Dudas Mahalleleri* ilave olmuştur. 19.yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında şehir merkezinin nüfusu 41.000 olup bunun üçte ikisi Müslüman üçte biri ise Hristiyan'dır. Şehirde 600 kadar da Rum yaşamaktadır. Müslüman ahali Tophâne, Rûs-ı Kebîr, Praşzir Nevçay, Paruçe, Rûs-ı Sağır, Praşbâla, Dudas, Debbağhâne, Ayazma, Bağçelik, Hacı Resul, Kûç, Tepe, Birdiçe mahallelerinde yaşamaktadır.⁴³ Şehrin nüfus yoğunluğu İşkodra Gölü civarında olup bu tarafa *Terzihâne* adı verilirdi. Drin nehri civarında Bahça, Ayazma, Debbağhane ve Tepe mahallelerinin bulunduğu tarafa da *Debbağhâne* denirdi.⁴⁴ Şehrin bir mil

³⁹ https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_027048.pdf

⁴⁰ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (Vilâyet Matbaası, H.1316 /M.1898), 139-140.

⁴¹ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 122.

⁴² P. L İnciyan,- H.D Andreasyan. "Osmanlı Rumelisi Coğrafyası", 71-72.

⁴³ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (Vilâyet Matbaası, H.1313 / M. 1895), 64-66.

⁴⁴ Erken, *İşkodra Vilâyetinin İdari ve Sosyal Yapısı*,76.

kadar uzağında bir pazar bulunmaktaydı. Bu pazar Boyana Nehri kenarında yer almakta olup diğerk yanında İşkodra Kalesi yer almaktaydı. 1500 dükkânı içeren pazar 1870’li yıllarda 2500 dükkâna ulaşarak Balkanlardaki önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Pazarda Avrupa’dan ithal edilen çeşitli eşyalar bulunmaktaydı. Gün batımından bir saat önce kapatılan pazarda her cins para kullanılmaktaydı ve pazar, ücretleri pazar esnafı tarafından karşılanan 4 kolluk kuvveti tarafından korunmaktaydı. Pazarın tam ortasında Vezir Buşatlı İbrahim Paşa tarafından yaptırılan 64 dükkânı içine alan bir bedesten bulunmaktaydı.⁴⁵

İskenderiye’nin kale dibindeki Boyana Gölü’nde 10 adet balık dalyanı olup tamamı mîrîdir. Bu dalyanlarda avlanılan balıkların tamamı *Emîn* tarafından zapt olunur, selâtin câmilerin çalışanlarının maaşları bu dalyanların mahsulünden ödenmektedir. Bu gölden pisi, sazan, levrek, kefal başta olmak üzere çeşitli balıklar avlanmaktadır. Ayrıca bu gölden çıkan yılan balığı başta sıtma olmak üzere pek çok hastalığa iyi gelmektedir. Bu gölün suyu oldukça leziz olup şifa kaynağıdır. Evliya Çelebi, “İskenderiye halkının geçim kaynakları hakkında: “Bir sınıfı balık avcısıdır, bir sınıfı kara-deniz tüccarıdır, bir kısmı bağcıdır ki burada 23.000 adet bağ vardır. Ziraatla uğraşan halk iyi çiftçidirler” demektedir.⁴⁶

Genellikle toprağı tarıma elverişli olmakla birlikte sahil kısımlarındaki toprakları sel baskınlarından dolayı tarıma elverişli değildir. İşkodra’da buğday, arpa, pirinç, tütün, keten oldukça bol miktarda yetiştirilmektedir. Kiraz, zerdali başta olmak üzere çok çeşitli meyvelerin yetiştirildiğı İşkodra’da zeytin yetiştiriciliğı önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁷

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğı dağlık yerlerde yapılır, büyükbaş hayvan yetiştiriciliğı ise ovalarda az oranda yapılmaktadır. İşkodra Gölü, Drin Gölü ve bölgedeki nehirlerde balıkçılık yapılmaktadır. Buralardan avlanılan balıkların bir miktarı kurutulmuş Dalmaçya’ya ihraç edilmektedir. Arıcılık ve ipekböcekçiliğı de şehrin önemli gelir kaynaklarından. Mahalli sanayi; sahtiyan ile yerli bez ve bir çeşit *alacadan* ibarettir.⁴⁸

İşkodra’nın biri Adriyatik sahilinde *Şingin* diğeri Boyana Nehri’nde *Obut* adlı iki iskelesi vardır. Nakliyat Şingin iskelesinden bargîr ve öküz arabalarıyla yapılırken Obut iskelesinde kayıklarla yapılmaktaydı. Boyana Nehri vasıtasıyla küçük gemiler pazarların önüne kadar gelebilmekteydi. Şingin iskelesine haftada iki, Obut Nehri’ne ise haftada bir defa gemi uğramaktaydı. İhracatı başlıca deri, balık, bal mumu, boya, yünlü ve ipekli dokumalar ve çeşitli toprak ürünlerinden ibaret olup ithalat ürünleri ise kahve, şeker, sabun, ham ipek, tıbbî ilaçlar vesâiredir. İthalatı, İşkodra vilayeti ile Kosova ve Manastır vilayetlerinin bazı cihetlerine sevk olunan Avrupa ve Amerika emtiasıyla mahsulatından ibarettir. Selanik’ten Metroviçiyeye uzanan demiryolu hattı İşkodra’nın ticari önemini hayli sekteye uğratmıştır.⁴⁹ Sahil kısmında çok sayıda *memleha* (tuzla) lar vardır. Bazı madenlerin çıkarıldığı rivayet edilse de güherçileden başka ihraç edilen madeni yoktur.⁵⁰

⁴⁵ Erken, *İşkodra Vilâyetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, 79.

⁴⁶ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 126.

⁴⁷ Sami, *Kâmûsü’l-A’lâm*, 2/980.

⁴⁸ Sami, *Kâmûsü’l-A’lâm*, 2/978-980.

⁴⁹ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (Vilâyet Matbaası, H.1313 / M. 1895), 69-70; Sami, *Kâmûsü’l-A’lâm*, 2/977.

⁵⁰ Sami, *Kâmûsü’l-A’lâm*, 2/980.

4. İşkodra (Merkez) Kazasında Şehir Mimarisi

İşkodra şehir merkezine şehrin güneyinde yer alan Leş kazası yönünden girildiğinde şehrin sağ tarafında zeminden 100 metre yükseklikte bir dağın üzerinde kurulu bulunan İşkodra ya da Rozafe Kalesi görülür. Özellikle askerî ve idarî merkez olma özelliği şehrin mimarisini etkilemiş sağlam savunma duvarları ve kale yapımına önem verilmiştir. Çevresinde bulunan surların uzunluğu toplamda 880 metre olup kale içi 35 dönümlük alanı kapsamaktadır. Sağındaki tepede İşkodra Kalesi, solunda Boyana Nehri yer alan şehrin solunda ise şehirden yaklaşık bir mil mesafede taştan yapılmış ve yaklaşık 1500 dükkânı içeren pazar olduğu görülür.⁵¹ Klasik Osmanlı şehirlerinde yerleşim yeri olan mahalleler ile çarşı, pazar, arasta gibi ticarî faaliyetlerin olduğu yerler birbirinden ayrı konumlanmıştır. Nitekim İşkodra’da çarşı Taraboş Dağı’nın eteklerinde yer alırken mahalleler kalenin doğusundaki tepelerin yamaçlarında bulunmaktadır.⁵² Şemseddin Sami, İşkodra’nın şehir merkezi ve mimarisi ile ilgili olarak “Şehir 10 kısma ayrılmış olup bunların bazıları birbirlerinden tepelerle ve nehirlerin mecralarıyla ayrılmışlardır. Nehirlerin sularının çok olduğu zamanlarda alçak yerleri, sokakları çarşıları su basmaktadır. Mahalleler arasında geniş meydanlar ve mezarlıklar bulunduğu gibi evlerin de geniş bahçeleri ve sur gibi yüksek duvarları vardır. Sokakları geniş ise de kaldırımları fena olduğu için kışın çamuru yazın tozu çoktur” demektedir.⁵³

İşkodra’nın merkezinde bulunan çok sayıdaki bahçeli evler sebebiyle burası “İşkodra’nın bahçe kısmı” olarak da anılmıştır. Osmanlıların fethinden sonra İşkodra kalesinin eteğinde olup bir kısmı İşkodra Gölü’ne ve pazarına bakan yeni şehirde halk, çatıları alçak yayvan evlerinin etrafını mahremiyeti esas alarak yüksek duvarlarla çevrelemiştir.⁵⁴

5. İşkodra (Merkez) Kazasındaki Osmanlı Dönemi Kurumları

İşkodra şehir merkezinde 1 hükûmet konağı, 3 kışla, 1 hastane, 1 vergi dairesi, 2 *debboy* (depo), 7 karakol, 1 topçu, 1 belediye dairesi, 1 rüşdiye, 1 hamam, 1 anbar, 1 cebehane vardır. 8500 hane, 3600 dükkân, 2 otel, 35 han, 51 fırın, 6 eczahane, 100 gazino, 12 değirmen, 20 zeytin masurası, 15 *şibâk* (ağ) dokumahanesi, 1 debbağhane vardır. Şehir merkezinde 26 câmi, 2 medrese, 1 kütüphane, 17 İslam, 1 Rum, 5 Katolik mektebi ve 2 Rum ve 1 Katolik kilisesi vardır. İşkodra kazasının nahiyeleri olan Boyana Kenarı’nda 6 câmi, 2 İslam mektebi, 7 kilise; Dağ Kenarı’nda 18 câmi, 4 İslam mektebi, 6 kilise; Karaniye’de ise 5 câmi, 4 mektep mevcuttur.⁵⁵

Şehir merkezi, komünist idare döneminde yeniden yapılanmış, Eski Pazar bölgesi yıkılmıştır. Kurşunlu Câmiî etrafındaki yerleşim alanı 1865’teki büyük sel baskını sırasında harap olmuştur. 1967’de komünist idarenin gerçekleştirdiği devrimle Kurşunlu Câmiî dışındaki bütün câmiler yıkılmıştır. Komünist idarenin yıkılışından sonra ayakta kalan tek câmi olan Kurşunlu Câmiî 1991’de yeniden ibadete açılmıştır. Ayakta kalan tarihi eserler kültür varlıkları

⁵¹ Erken, *İşkodra Vilâyetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, 73-78.

⁵² Ateş, *19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk’taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri*, 52.

⁵³ Sami, *Kâmûsü’l-A’lâm*, 2/977.

⁵⁴ Erken, *İşkodra Vilâyetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, 80-81.

⁵⁵ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (Vilâyet Matbaası, H. 1316 / M.1898), 143. Ayrıca İşkodra Sancağının, İşkodra (Merkez) kazası dışındaki Tuz, Leş, Akçahisar, Puka, Miriditina kazaları hakkında bilgi için bkz.143-148.

olarak koruma altına alınmıştır. Kalede bulunan II. Mehmed Câmii'nin kalıntıları ile minaresi de aynı şekilde tarihi eser ilan edilmiştir.⁵⁶

5.1. Dinî Kurumlar

5.1.1. Câmi ve Mescitler

Evliya Çelebi İşkodra'nın merkezinde 11 câmi ile 70 mescidin varlığından haber vermektedir. Evliya Çelebi câmilerden sadece Sultan Bayezid-i Velî Câmii, Hüseyin Bey Câmii, Müfti Câmii ve Kara Hasan Câmii'nin adını zikrederken, mescitlerin hiçbirinin adını vermemektedir.⁵⁷ Ayverdi ise Evliya Çelebi'nin eserinde geçen câmilerle birlikte 32 câminin adını aktarmaktadır.⁵⁸ Kâmûsü'l-A'lâm'da İşkodra'nın merkezinde 40, H. 1316 (M. 1898) tarihli İşkodra Vilâyet Salnâmesi'nde ise 26 câminin var olduğu kayıtlıdır.⁵⁹ İşkodra'nın merkez kazasında -nahiyeler hariç- Osmanlı dönemine ait câmilerden haklarında bilgilere ulaşabildiklerimiz şunlardır:

5.1.1.1. Fatih Sultan Mehmed Han Câmii

İşkodra'nın fethinden sonra İşkodra kalesi içindeki *St. Stephan* adlı Venedik katedralinden dönüştürülmüştür.⁶⁰ Câmi harabe olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinden ulaştığımız bilgilere göre Evâsıt-ı Muharrem 1075 (3-13 Ağustos 1665)'te câminin imam ve hatibi olan Hüseyin Efendi günlük 10 akçe⁶¹ Evâhir-i Zilhicce 1074 (14-24 Temmuz 1664) tarihli belgeye göre ise bu câmide *fetihhân* olarak görev yapan Mehmed Mustafa iki akçe maaş almaktadır.⁶²

5.1.1.2. Hacı Halil Câmii

3 Zilhicce 1260 (18 Aralık 1844) tarihli arşiv belgesinden Kiraz Mahallesi'nde Hacı Halil isimli bir hayır sahibi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁶³

5.1.1.3. Kırmızı Câmii

Ayverdi kendisine ulaşan bir fotoğraftan hareketle câmi ile ilgili olarak, çatılı, iki sıra pencereli oldukça büyük harimli ve şerefesi dişli uzun minareli olduğunu aktarmaktadır.⁶⁴

5.1.1.4. Kurşunlu Câmii

Kalenin güneydoğusunda, Drin Nehri'ne yakın düzlük bir arazide Tabaki semtinde⁶⁵ Buşatlı Mehmed Paşa tarafından H.1182 (M. 1768) yılında yaptırılmıştır. Câmi harimi oldukça büyük ve tek kubbelidir. Câmi tamamen kesme taştan yapılmıştır. Son cemaat yeri, duvar içleri moloz taşlardan yapılmıştır. Direkler yekpare mermer, başlıklar rokokodur.⁶⁶ Câminin kubbesindeki kurşunlar Balkan Savaşı sonrasında sökülmüş, Avusturya'nın bölgeyi işgali sırasında da câminin tahribatı sürmüştür.⁶⁷ Arnavutluk'un komünist idaresi zamanında minaresi

⁵⁶ Kiel, "İşkodra", 434.

⁵⁷ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 122-123.

⁵⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2000), 4/417-418.

⁵⁹ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (Vilâyet Matbaası, H.1316 / M.1898), 143.

⁶⁰ Ateş, *19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri*, 57,65.

⁶¹ Osmanlı Arşivi (BOA). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TSMA]*. No.642-16.

⁶² Osmanlı Arşivi (BOA). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TSMA]*. No.642-15.

⁶³ Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No.183-9141

⁶⁴ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 418.

⁶⁵ Molla, *İşkodra Kültür Coğrafiyası*, 93.

⁶⁶ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 418.

⁶⁷ Molla, *İşkodra Kültür Coğrafiyası*, 94.

yıkılan ve ibadete kapatılan câmi, Komünizm'in yıkılmasıyla 16 Kasım 1990 tarihinde Arnavutluk'ta ibadete açılan ilk câmi olmuş, buradaki ilk namazı da Arnavutluk'taki İslami faaliyetlerinden dolayı 1966-1986 yılları arasında tutuklu bulunan Hafız Sabri Koçi kıldırılmıştır.⁶⁸

5.1.1.5. Sultan Bayezid Câmii (Hünkâr Câmii)

Evliya Çelebi bu câmiyle ilgili olarak İşkodra'nın en meşhur câmii olduğunu, çarşı başında cemaati bol olan bu câminin çatısının kiremitli, aydınlık ve önünde güzel içme suyu olan bir kuyusunun bulunduğunu bildirmektedir.⁶⁹ 19 Cemâziyelevvel 1116 (19 Eylül 1704) tarihli arzda câmiye kandilci olarak tayin olunan Murtaza'nın günlük 6 akçe olan maaşı İskenderiye (İşkodra) cizyesi malından ödenmektedir.⁷⁰ 19 Cemâziyelevvel 1153 (30 Kasım 1730) tarihli belgeden câminin kalenin dışında olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu belgeden günlük beş akçe maaş alan *sermahfil* Murtaza Halife'nin vefat etmesi üzerine bu görevin kardeşinin oğlu Bektaş Halife'ye verildiği⁷¹ 2 Safer 1106 (22 Eylül 1694) tarihli belgeden ise bu câmide *ammehân* olarak görev yapan Mevlana Ali, Dıraç mukataasından ödenmek üzere günlük beş akçe maaş aldığı anlaşılmaktadır.⁷² İnciciyan ve Andreasyan, pazarın içinde yer aldığını belirttiği bu câminin Santa Maria adlı kiliseden çevrilmiş olduğunu aktarmaktadır.⁷³ Evliya Çelebi ve Ayverdi'ye göre İşkodra'nın şehir merkezinde yer alan câmiler tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.

Câmi Adı	Bulunduğu Mevki	Kaynak
Ayazma Mahallesi Câmii	Ayazma Mahallesi	Ayverdi, 417
Bağçe-i Enar (Nar) Mahallesi Câmii	Bağçe-i Nâr Mahallesi	Ayverdi, 417
Bektaş b. Bahri Ağa Câmii	Kebîr Rus Mahallesi	Ayverdi, 417
Beytullah Câmii	Pıraş-ı Zîr Mahallesi	Ayverdi, 417
Cedîd Mahallesi Câmii	Cedîd Mahallesi	Ayverdi, 417
Debbağhane Mahallesi Câmii	Debbağhane Mahallesi	Ayverdi, 417
Dudak Mahallesi Câmii	Dudak Mahallesi	Ayverdi, 417
Eski Müftî Câmii	Tepe Mahallesi	Ayverdi, 417
Fatih Sultan Mehmed Han Câmii	İşkodra Kalesi içinde	Evliya Çelebi, 122; Ayverdi, 417
Hacı Halil Ağa Câmii	Kiraz Mahallesi	Ayverdi, 417
Hacı Hasan Ağa Câmii	Tophane Mahallesi	Ayverdi, 417
Hacı Mehmed Ağa Câmii	Çeşme Çukuru Mahallesi	Ayverdi, 417
Hacı Mustafa Ağa Câmii	Tophane Mahallesi	Ayverdi, 417
Hacı Süleyman b. Hacı Mehmed Ağa Câmii	Bucak Mahallesi	Ayverdi, 417-418
Hatice Hanım Câmii	Duriçin Mahallesi	Ayverdi, 418
Hüseyin Bey Câmii	Ali Bey Mahallesi	Evliya Çelebi, 122; Ayverdi, 418
Kara Hasan Câmii	İskelebaşı'nda	Evliya Çelebi, 122 Ayverdi, 418
Kırmızı Câmii	Yer belirtilmemiş	Ayverdi, 418
Kurşunlu Câmii (Buşatlı Mehmed Paşa Câmii)		Ayverdi, 418
Mahmud Paşa Câmii	Medrese-i Zîr'de	Ayverdi, 418

⁶⁸ Arsida Velija, *Dini Bir Lider Olarak Hafız Sabri Koçi'nin Arnavutluk'un Dini ve Sosyal Yapısına Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 63-65.

⁶⁹ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 122.

⁷⁰ Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Evkaf [İE. EV.]*, No. 47-5267.

⁷¹ Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 160-7965.

⁷² Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 238-11900.

⁷³ P. L. İnciciyan - H.D. Andreasyan. "Osmanlı Rumelisi Coğrafyası", 72

Mehmed Paşa Câmii	Hacı Resul Mahallesi	Ayverdi, 418
Mehmed Paşa Câmii	Parada Mahallesi	Ayverdi, 418
Mustafa Ağa Câmii	Tophane Mahallesi	Ayverdi, 418
Müfti Mustafa Efendi Câmii	Debbağhane Mahallesi	Ayverdi, 418
Müfti Câmii	İskelebaşı'nda	Evliya Çelebi, 122 Ayverdi, 418
Rus-ı Bâlâ Câmii	Rûs-ı Bâlâ Mahallesi	Ayverdi, 418
Sinan Bey Câmii	Sinan Bey Mahallesi	Ayverdi, 418
Sultan Bayezid Câmii (Hünkâr Câmii)	Sûk-ı Sultânî'de	Evliya Çelebi, 122; Ayverdi, 418
Sultan Selim Câmii	Yer Belirtilmemiş	Ayverdi, 418
Süleyman Efendi Câmii	İskele Çarşısı'nda	Ayverdi, 418
Süleyman Paşa Câmii	Sûk-ı Sultânî'de	Ayverdi, 418
Şaban Ağa Câmii	Yer Belirtilmemiş	Ayverdi, 418
Yusuf Baroca Câmii	Yer Belirtilmemiş	Ayverdi, 418

Tablo 1: Evliya Çelebi ve Ayverdi'ye göre İškodra'nın şehir merkezinde yer alan câmiler

5.1.2. Tekke, Zâviye ve Türbeler

Evliya Çelebi İškodra'da 6 adet tekke olduğunu haber vermekte ancak adlarını zikretmemektedir.⁷⁴ Ayverdi ise eserinde Ulu Câmii Mahallesi'nde bulunan Derviş Bey Tekkesi ile Ulama Bey Zâviyesi'nin sadece adlarını vermektedir.⁷⁵

5.1.2.1. Ulama Bey Zâviyesi

Zâviye hakkındaki bilgiler arşiv belgeleriyle sınırlıdır. 18 Zilhicce 1134 (29 Eylül 1722) tarihli belgeden vakfın gelirleri arasında bulunan bir dalyanın gelirlerinden senede 25 kuruşun bu zâviyeye vakfedildiği;⁷⁶ 29 Zilkâde 1145 (13 Mayıs 1733) tarihli belgeden ise bu tarihte zâviyenin mütevellisi Hüseyin b. Abdullah'ın vazifesini bırakması üzerine yerine Süleyman Halife b. Hüseyin'in bu göreve atandığı anlaşılmaktadır.⁷⁷

5.1.2.2. Muyo Baba Türbesi

Evliya Çelebi, İškodra Kalesi'nin Küçük Ova'ya bakan kapısının hemen içinde Muyo Baba Türbesi'nin olduğunu haber vermektedir.⁷⁸ İškodra'yla ilgili çalışmalarda hakkında bilgiye ulaşılamayan türbeyle ilgili 11 Safer 1253 (17 Mayıs 1837) tarihli bir belgeden türbenin İškodra yakınlarında olduğu ve türbedârı olan Ali'nin vefatı üzerine bu görevin oğlu Davut'a verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁹

Evliya Çelebi'nin İškodra'daki türbelere ait aktardığı bilgilere ilave olarak Ayverdi, Ali Bey Mahallesi'nde Kasım Bâli Sultan Türbesi'nin varlığını haber vermektedir.⁸⁰

5.2. Eğitim Öğretim Kurumları

Evliya Çelebi İškodra'nın merkezinde isimlerini vermeden 7 medresenin olduğunu ve Dârü'l-kurrâ ile Dârü'l-hadîs'in olmadığını belirtmektedir.⁸¹ 1316 (1898) tarihli İškodra Vilâyet Salnâmesi'nde geçen bilgilere göre şehir merkezinde 2 medrese, 1 kütüphane, 17 İslam

⁷⁴ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 122-123.

⁷⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 419.

⁷⁶ Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Saray [C.SM.]*, No. 22-1101.

⁷⁷ Osmanlı Arşivi (BOA). *Ali Emiri Mahmud I [AE. SMHD. I.]*, No. 118-8573.

⁷⁸ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 122.

⁷⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, haz. H. Yıldırım Ağanoglu- Selahattin Bayram- Mümin Yıldıztaş, (İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2008), 373-374.

⁸⁰ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 419.

⁸¹ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 123.

mektebi vardır.⁸² Maârif Nezâreti Salnâmelerinde geçen bilgilere göre İşkodra'nın merkezinde Medrese-i Bâlâ ve Medrese-i Zîr olmak üzere 2 adet medrese vardır. Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-A'lâm'da İşkodra'nın merkezinde 2 medrese, 1 rüşdiye ile çok sayıda ibtidâiye ve 1 adet kütüphanenin olduğunu aktarmaktadır.⁸³ 24 Temmuz 1906 tarihli İşkodra vilayet idare meclisinin mazbatasına göre, İşkodra'nın merkezinde 1 rüşdiye ile 18 ibtidâiye mevcuttur.⁸⁴

5.2.1. Medreseler

5.2.1.1. Medrese-i Bâlâ

Kâfe Mahallesi'nde bulunan medrese Koca Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. H. 1316 (1898) yılında 30, H. 1317 (1899) yılında 32, H. 1321 (1903) yılında 70 öğrencisi vardır. Bu medresenin müderrisi 1316 (1898) ve 1317 (1899) yıllarında Âdem Efendi'dir. 1321 (1903)'de 6 müderrisin görev yaptığı medresenin müderrislerinin adları verilmemiştir.⁸⁵

5.2.1.2. Medrese-i Zîr

Çarşı-yı Kebîr Mahallesi'nde yer alan bu medrese Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. H. 1316 (1898) yılında 50, H. 1317 (1899) yılında 55, H. 1321 (1903) yılında 74 öğrencisi vardır. Bu medresenin müderrisi 1316 (1898) ve 1317 (1899) yıllarında Yusuf Efendi'dir. 1321 (1903)'de 6 müderrisin görev yaptığı medresenin müderrislerinin adları verilmemiştir.⁸⁶

5.2.2. Rüşdiyeler

Başlangıçta sibyan mekteplerinin daha iyi eğitim veren üst sınıfları gibi düşünülerek kurulan rüşdiyeler, Tanzimat döneminde orta öğretimin en alt basamağını oluşturan okullar olmuşlardır. Askerî olanların dışındakilere mülkiye rüşdiyeleri de denmektedir. Mülkiye rüşdiyeleri daha ziyade kalemlere memur yetiştirirken, askerî rüşdiyeler askerî yüksek okullara öğrenci yetiştirmek için açılmıştır.⁸⁷ İşkodra'da 1 normal rüşdiye, 1 askerî rüşdiye olmak üzere 2 rüşdiye vardır.

5.2.2.1. Rüşdiye Mektebi

İşkodra Gölü kıyısında ve Kale altındaki Eski Pazar civarında Ocak 1856 tarihinde açılmıştır. İşkodra rüşdiyesinin 1858-1871 yıllarında muallim-i evveli Davut Efendi'dir. Onun ardından 1876'ya kadar bu görevde müderris Arif Efendi bulunmuştur.⁸⁸ H.1316 (M.1898) yılında 135 talebesi ve 1 hademesi olan rüşdiyenin eğitim öğretim kadrosu ve rüşdiyede okutulan dersler şu şekildedir.⁸⁹

Muallim-i Evvel: İbrahim Efendi

Muallim-i Sâni: Hâfız Hâlid Efendi

⁸² *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*. (Vilâyet Matbaası, H.1316 / M.1898), 142-143.

⁸³ Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 2/977.

⁸⁴ Ahmet Atilla Can Akarcalı, *II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayeti'nde Eğitim ve Eğitim Kurumları (1876-1909)*, (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 55.

⁸⁵ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (Dârü'l-Hilâfe: Matbaa-i Âmire, 1316), 826; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (Dârü'l-Hilâfe: Matbaa-i Âmire, 1317), 922-923; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (Dârü'l-Hilâfe: Asır Matbaası, 1321), 319.

⁸⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1316), 826; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1317), 922-923; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1321), 319.

⁸⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*. (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 1997), 143.

⁸⁸ Erken, "II. Abdülhamid Devri'nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler" *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/2 (Aralık 2021), 472.

⁸⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1316), 824.

Târih ve Coğrafya Muallimi: Yusuf Efendi

Riyâziye Muallimi: Süleyman Efendi

Hüsn-i Hat Muallimi: Selim Efendi

H.1317 (M. 1899) yılında 106 talebesi ve 1 hademesi olan rüşdiyyenin eğitim öğretim kadrosu ve rüşdiyyede okutulan dersler şu şekildedir:⁹⁰

Muallim-i Evvel: Hacı Hâfız Süleyman Efendi

Muallim-i Sâni: Hâfız Hâlid Efendi

Hüsn-i Hat Muallimi: Selim Efendi

Riyâziye Muallimi: Süleyman Efendi

Târih ve Coğrafya Muallimi: Yusuf Efendi

H. 1318 (M. 1900) yılında 127 talebesi ve 1 hademesi olan rüşdiyyenin eğitim öğretim kadrosu ve rüşdiyyede okutulan dersler şu şekildedir:⁹¹

Muallim-i Evvel: Hacı Hâfız Süleyman Efendi

Muallim-i Sâni: Hâfız Halid Efendi

Hüsn-i Hat Muallimi: Feyzi Efendi

Riyâziye Muallimi: Süleyman Efendi

Târih ve Coğrafya Muallimi: Yusuf Efendi

H.1321 (M.1903) yılında 112 talebesi ve 1 hademesi olan rüşdiyyenin eğitim öğretim kadrosu ve rüşdiyyede okutulan dersler şu şekildedir:⁹²

Muallim-i Evvel: Hacı Hafız Süleyman Efendi

Muallim-i Sâni: Hafız Halid Efendi

Riyâziye Muallimi: Süleyman Efendi

Târih ve Coğrafya Muallimi: Yusuf Efendi

5.2.2.2. Askerî Rüşdiye Mektebi

Askerî rüşdiyyenin tahsil süresi 3 yılı ibtidâi ve 3 yılı da rüşdiye olmak üzere 6 yıldır. 1903 yılı içinde eğitime başlayan rüşdiyyenin açılması; İşkodra’da görev yapan askerlerin çocuklarının babalarının yolundan giderek vatana hizmet etmeleri düşüncesiyle İşkodra valisi tarafından talep edilmiştir.⁹³

H. 1321 (M.1903) yılında Askerî Rüşdiye’nin birinci sınıfında 38, ikinci sınıfında 13, üçüncü sınıfında ise 5 öğrenci vardır. Askerî Rüşdiye’nin ibtidâi kısmında ise birinci sınıfta 39, ikinci sınıfta 42 öğrenci eğitim görmekte olup Askerî Rüşdiye ve ibtidâiyede okuyan öğrenci mevcudu 137’dir. Askerî Rüşdiye’nin bu tarihte eğitim öğretim kadrosu ve rüşdiyyede okutulan dersler şu şekildedir:⁹⁴

Müdür: Tâlib Efendi

Arabî Muallimi: Halil Hulusi Efendi

Hesab Muallimi: Tahsin Efendi

Nahv-i Arabî ve Fârisî Muallimi: İbrahim Efendi

Kur’ân-ı Kerîm ve Hikâye-i Müntahabe Muallimi: Hacı Hasan Efendi

⁹⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1317), 920.

⁹¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1318), 1020.

⁹² *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1321), 317.

⁹³ Erken, “II. Abdülhamid Devri’nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler”, 477-478.

⁹⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1321), 318.

Fransızca Muallimi: Mustafa Muammer Bey

Hüsn-i Hatt-ı Türkî Muallimi: Mustafa Efendi

Kavâid-i Türkî ve Fransızca Muallimi: Ali Efendi

Kur'ân-ı Kerîm Muallimi: Hâfız Said

Esmâ-i Türkiye Muallimi: Tevfik Efendi

Târih-i Osmânî Muallimi ve Dâhiliye Zâbiti: Fuad Efendi

Coğrafya-yı Umûmî, Resim, Hüsn-i Hatt-ı Fransevî Muallimi: Banuş Hamdi Efendi

Hesab Hendese ve Usûl-i Defteri Muallimi: Hayati Efendi

Sarf-ı Türkî ve İmlâ Muallimi: Mustafa Efendi

Nahv-i Türkî ve Kırâat-i Türkî Muallimi: Talat Efendi

Coğrafya ve Hesab Muallimi: Servet Efendi

İmlâ-yı Türkî Muallimi ve Dâhiliye Zâbiti: Ömer Feyzi Efendi

5.2.3. İbtidâîler

İşkodra'nın merkezindeki mekteplerle ilgili olarak Ayverdi'nin eserinde *Şehre Küstü Hanife Hatun Mektebi, Hocazâde Fatma Hanım Mektebi, Keyvan Kethüdâ Mektebi*'nin sadece adları geçmekte olup haklarında bilgi bulunmamaktadır.⁹⁵ İşkodra Vilâyet Salnâmelerinde İşkodra'nın merkezinde Fuşçele İbtîâisi ve Rûs-ı Kebîr İbtidâisi olmak üzere iki adet ibtidâiye kayıtlıdır.

5.2.3.1. Fuşçele İbtidâisi

Fuşçele Mahallesi'nde bulunan bu mektep İşkodra Rüşdiyesi'nin alt katında olup müstakil bir binası yoktur.⁹⁶ H. 1310 (M. 1892) yılında 79, H. 1312 (M. 1894) yılında 120, H. 1313 (M. 1895) yılında 130 öğrencisi olup H. 1316 (M. 1898) yılına ait salnâmede öğrenci sayısı verilmemiştir. H. 1310 yılında mektebin muallimi Hacı Hüseyin Efendi, H. 1312 ve 1313 yıllarında mektebin muallimi Hâfız Hâlid Bey iken 1316'da mektebin muallimi Hâfız Yusuf Efendi'dir.⁹⁷

5.2.3.2. Rûs-ı Kebîr İbtidâisi

H. 1310 (M. 1892) yılında 360 öğrencisi; H. 1312 (M.1894) yılında 177 erkek, 75 kız öğrencisi; M. 1313 (M. 1895) yılında 200 erkek, 100 kız öğrencisi olan mektebin H. 1316 (M. 1898) yılındaki öğrenci sayısı verilmemiştir. H. 1310, 1312, 1313 yıllarında mektebin muallimi Mehmed Efendi, muavini ise Salih Efendi'dir. H. 1316 yılında muallim yine Mehmed Efendi iken muavinin adı verilmemiştir.⁹⁸

İşkodra'nın merkezindeki sıbyan mektepleri ve ibtidâiyeler ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte H. 1321 (M. 1903) yılına ait Maârif Nezâreti Salnâmesi'nde İşkodra'nın merkezindeki ibtidâiyeleri de içine alan ibtidaiyelerin listesi bulunmaktadır.⁹⁹ Bu listeye göre mektep adları ve inşa tarihleri şu şekildedir:

⁹⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 418.

⁹⁶ Erken, "İşkodra Vilayeti İlköğretim Okullarının Sayı ve İsimlerinin Tespiti", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 44 (2018), 54.

⁹⁷ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (İşkodra Vilâyet Matbaası, 1310, 26; *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, İşkodra Vilâyet Matbaası, 1312, 26; *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, İşkodra Vilâyet Matbaası, 1313, 57; *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, İşkodra Vilâyet Matbaası, 1316), 63.

⁹⁸ *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, (İşkodra Vilâyet Matbaası, 1310, 26; *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, İşkodra Vilâyet Matbaası, 1312, 26; *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, İşkodra Vilâyet Matbaası, 1313, 57; *İşkodra Vilâyet Salnâmesi*, İşkodra Vilâyet Matbaası, 1316), 63.

⁹⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1321), 321.

Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi
Hamidiye Köyü	1310/1894
Fuşçele Mahallesi	1300 /1884
Kıras Mahallesi	1312/1896
Kıbtı Mahallesi	1300/1884
Çukur Çeşme Mahallesi	1318/1902
Karavar Köyü	1304/1888
Leskofçe	1310/1894
Vorka	1305/1889
Some	1310/1894
Usteros-ı Sağır	1312/1896
Erbeniş	1301/1885
İskaiye	1308/1892
Mataguş	1311/1895
Viranye	1310/1894
Viladina	1311/1895

Tablo 2: İşkodra'daki ibtidaiyelerin listesi

5.3. Sosyal ve Beledî Kurumlar

5.3.1. Kütüphaneler

H. 1277 (M. 1860) yılında Çarşı-yı Kebîr Mahallesi'nde Mustafa Paşa tarafından yaptırılan bir kütüphane bulunmaktadır. Kütüphanede H. 1317 (M.1899) yılında 953 kitap varken bu sayı H. 1321 (M. 1903)'de 958'dir.¹⁰⁰

5.3.2. Hamamlar

Evliya Çelebi eserinde İşkodra'da, suyu Boyana Nehri'nden getirilen mükellef bir hamamın olduğundan söz etmekte olup bu hamamın gayet geniş, hoş havalı, aydınlık ve güzel bir yapıda olduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹

5.3.3. Köprüler

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Drin Nehri üzerinde *Hüseyin Bey Köprüsü* ve *Ali Poltina Köprüsü* olmak üzere iki köprünün olduğunu haber vermektedir.¹⁰² Ayrıca kaynaklardan İşkodra'nın şehir merkezinde Bağçelik isimli bir köprü hakkında bilgiler ulaşılmaktadır.

5.3.3.1. Bağçelik Köprüsü

Bağçelik Köprüsü, 1768 yılında Buşatlı Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.¹⁰³ İşkodra'yı 1854 yılında ziyaret eden Johann Georg Von Hahn Bağçelik Köprüsü ile ilgili olarak; "Kir Nehri, kalenin batısından Buna Nehri'ne katılır. Üzerinde Türk Taş Köprüsü bulunur, köprünün diğer ayağı Bağçelik denen yeşillik dış mahallededir. Sütunları öyle orta derecede kemerlerle bölünmüş ki kendi başına ayakta kalabildiğine inanması çok zordur. Diğer hassas kemerler tabii ki ağırlıkları taşıyamaz ve bundan dolayı aralarında küçük boşluklar vardır. Köprüden çok bir bayırın çentikli tepesine benziyor." demektedir.¹⁰⁴ İşkodra

¹⁰⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1317), 965; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1321), 330.

¹⁰¹ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 123.

¹⁰² Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 127.

¹⁰³ Erken, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, 79.

¹⁰⁴ Ateş, *19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri*, 67.

Salnâmesine göre Bahçelik veya Drin Köprüsü'nün müceddeden inşasına H. 1310 (M. 1892) yılında Bahri Paşa zamanında başlanmış, Abdülkerim Paşa zamanında tamamlanmıştır.¹⁰⁵

5.3.4. Kervansaray ve Hanlar

Evliya Çelebi, İşkodra'nın merkezinde hanların olduğunu söylemekle birlikte sadece Ulama Paşa Hanı'nın adını vermektedir. Evliya Çelebi Ulama Paşa Hanı hakkında "sağlam ve dayanıklı handır ki tüm kıymetli eşyalar bu handa bulunur" demektedir.¹⁰⁶

Sonuç

Günümüzde Arnavutluk sınırları içinde yer alan ve 11 yerel idareden oluşan İşkodra ülkenin kuzey kesimindeki en önemli sanayi ve kültür merkezidir. MÖ 1500-1200'lü yıllara ait bulgular şehrin çok eski dönemlerden itibaren önemli bir yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir. MÖ 4. yüzyılda kurulan şehir, MÖ 181-168 yılları arasında İliıya Krallığının merkezi olmuştur. Roma, Bizans, Sırp ve Venedikliler hâkimiyetinde kalan İşkodra daha önce sahip olduğu idarî, askerî, ekonomik ve kültürel merkez olma özelliğini korumuştur.

1485 tarihli ilk tahrir kayıtlarında şehirde 27'si Müslüman 97 hanelik sivil nüfus bulunduğu anlaşılmaktadır. Fetihden sonra. Arnavutluk'a Anadolu'dan çift yönlü iskân faaliyeti gerçekleştirilmekle birlikte İşkodra'ya yapılan iskânlar hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır.

Osmanlılar döneminde İskenderiye, İskenderiye-i Arnavud veya İşkodra olarak anılan şehir, fethedildikten sonra Rumeli Eyaletine bağı bir sancak haline getirilmiştir. 1485 yılı tahrir kayıtlarında İskenderiye sancağı; İpek, Podgoriçe, Drivasto, Zabljak ve Medun'dan oluşmaktaydı.

1602 tarihli Kânunnâme-i Âli Osman'da Rumeli Eyaletinin 24 sancağından birisi olan İşkodra, 17. yüzyılın ortalarında da Rumeli Eyaletine bağı bir sancaktır.

İskenderiye, 1700-1718 yılları arasında paşa sancağı Manastır olan ve 18 sancaktan oluşan Rumeli Eyaleti'ne bağı bir sancaktır. 18. yüzyılda İskenderiye; İskenderiye (merkez) Altunabad, Burguriçe, -Bila ile beraber- Budimli, -Kumerati ile beraber- Akve, Gusne ve Ülkünbar olmak üzere 7 kazadan oluşmaktadır.

İşkodra, 18. yüzyıldan itibaren mahalli hanedanların iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Bu yüzyılda İşkodra'da Çavuşoğulları, Buşatlı ve Beyoğlu aileleri arasındaki mücadelenin olduğu görülmektedir. Buşatlıların toplu olarak Müslüman olması, Arnavutlar arasında İslam'ın yayılmasında önemli bir rol oynamış bu durum Buşatlıların Osmanlılar nezdinde itibarlarını yükseltmiştir.

Evliya Çelebi İşkodra'nın merkezinde 11 câmi ile 70 mescidin varlığından haber vermektedir. Ayverdi ise Evliya Çelebi'nin eserinde geçen câmilerle birlikte 32 câminin adını aktarmaktadır. Kâmûsü'l-A'lâm'da İşkodra'nın merkezinde 40, H. 1316 (M. 1898) tarihli İşkodra Vilâyet Salnâmesi'nde ise 26 câminin var olduğu kayıtlıdır.

Evliya Çelebi İşkodra'da 6 adet tekke olduğunu haber vermekte ancak adlarını zikretmemektedir. Ayverdi ise eserinde Ulu Câmi Mahallesi'nde bulunan Derviş Bey Tekkesi ile Ulama Bey Zâviyesi'nin sadece adlarını vermektedir.

¹⁰⁵ İşkodra Vilâyet Salnâmesi. (Vilâyet Matbaası, H. 1310 /M.1889), 77.

¹⁰⁶ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 123.

Evliya Çelebi İşkodra'nın merkezinde isimlerini vermeden 7 medresenin olduğunu ve Dârü'l-kurrâ ile Dârü'l-hadîs'in olmadığını belirtmektedir. 1316 (1898) tarihli İşkodra Vilâyet Salnâmesi'nde geçen bilgilere göre Şehir merkezinde 2 medrese, 1 kütüphane, 17 İslam mektebi vardır. Maârif Nezâreti Salnâmelerinde geçen bilgilere göre İşkodra'nın merkezinde Medrese-i Bâlâ ve Medrese-i Zîr olmak üzere 2 adet medrese vardır. Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-A'lâm'da İşkodra'nın merkezinde 2 medrese, 1 rüşdiye ile çok sayıda ibtidâiye ve 1 adet kütüphanenin olduğunu aktarmaktadır. 24 Temmuz 1906 tarihli İşkodra vilayet idare meclisinin mazbatasına göre, İşkodra'nın merkezinde 1 rüşdiye ile 18 ibtidâiye mevcuttur.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

- BOA. Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Múzesi Arşivi [TSMA]*. No. 642-16.
BOA. Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Múzesi Arşivi [TSMA]*. No. 642-15.
BOA. Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No.183-9141.
BOA. Osmanlı Arşivi. *İrade Evkaf [İE. EV.]*, No.47-5267.
BOA. Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 160-7965.
BOA. Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 238-11900.
BOA. Osmanlı Arşivi. *Cevdet Saray [C.SM.]*, No. 22-1101
BOA. Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mahmud I [AE. SMHD. I.]*, No 118-8573.

2. Diğer Kaynaklar

- Akbal, Fazıla. "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus". *Belleten* (15/60, 1951), 617-628.
Akyüz, Jülide. *İşkodra (İskenderiye) Sancağı (1485-1570)*. Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2000, C. 4.
Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakóltesi Mecmuası XV/1-4* (1953), 209-237.
Bilge, Mustafa L. "Arnavutluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/383-385.
Ekinci, İlhan. "İşkodra Gölü ve Boyana Nehrinde Uluslararası Nehir Hukuku Tartışmalar". *Uluslararası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu*, Kayseri 2013, s. 1-23.

- Erken, İlkey. *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ertuna, Hamdi. *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*. haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı). Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986.
- Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 6. Kitap 1. Cilt.
- Gençoğlu, Mustafa. “İşkodra Vilayeti’nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13 /3 (2015), 259-290.
- Gökbilgin, M. Tayyib. “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”. *Belleten* 20 / 78 (1956), 247-294.
- İlkey Erken, “II. Abdülhamid Devri’nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/2 (Aralık 2021), 463-507.
- İlkey Erken, “İşkodra Vilayeti İlköğretim Okullarının Sayı ve İsimlerinin Tespiti”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 44 (2018), 45-77.
- İnalcık, Halil. “İskender Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/561-563. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İnalcık, Halil. “Rumeli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/232-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İnciyan, P.L.-Andreasyan H.D. “Osmanlı Rumelisi Coğrafyası”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1973-1974).
- İreçek, Konstantin Yosif. *Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu* çev. Ali Kemal Balkanlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Kaytan, Gizem. “Balkan Savaşları’nda Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Hasan Rıza Paşa”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 159-200.
- Kazancıoğlu, Habibe. *Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kılıç, Orhan. *18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı*. Elazığ, 1997.
- Kiel, Machiel (2001). “İşkodra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Malkoç, Eminalp. “Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması”. *Türkoloji Kültürü Dergisi* (1/1 Kış 2008), 65-80.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*. haz. F.R. Unat, M.A.Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Molla, Ervis. *İşkodra Kültür Coğrafyası*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârü'l-Hilâfe: Matbaa-i Âmire, H.1316 /M. 1898.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârü'l-Hilâfe: Matbaa-i Âmire, H.1317 / M.1899.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârü'l-Hilâfe: Matbaa-i Âmire, H.1318 / M. 1899.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Darü'l-Hilâfetü'l-Aliyye: Asır Matbaası, H.1321/ M.1903.

Salnâme-i Vilayet-i İşkodra, Vilayet Matbaası, H.1310 / M.1892.

Salnâme-i Vilayet-i İşkodra, Vilayet Matbaası, H.1312 / M.1894.

Salnâme-i Vilayet-i İşkodra, Vilayet Matbaası, H.1313 / M.1895.

Salnâme-i Vilayet-i İşkodra, Vilayet Matbaası, H.1316 /1898.

Şemseddin Sami. *Kâmûsü'l-A'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası, C. 2, 1899/1316.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*. haz. H. Yıldırım Ağanoğlu- Selahattin Bayram- Mümin Yıldıztaş. İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, C. II. *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Deşteri ile 94 ve 1078 Numaralı Avlonya Livâsı Tahrîr Deşterleri (926-1520 / 937-1530)* İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.

https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_027046.pdf (Erişim tarihi: 01.20.2023)

https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_027049.pdf (Erişim tarihi: 01.20.2023)

https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_027048.pdf (Erişim tarihi: 01.20.2023)

https://www.bashkiashkoder.gov.al/web/Karakteristikat_gjeografike_887_1.php (Erişim tarihi: 01.01.2023)

https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/haritalar/Hrt_001290.pdf (Erişim tarihi: 01.20.2023)